

Zmiana postaw w wyniku wymian studenckich. Rola kontaktu międzygrupowego i redukcji zagrożenia

Anna Stefaniak¹, Michał Bilewicz²

¹ Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski

² Wydział Psychologii, Instytut Studiów Społecznych im. Roberta B. Zajonca, Uniwersytet Warszawski

W omawianym badaniu poszukiwaliśmy odpowiedzi na pytania o mechanizm wpływu kontaktu międzygrupowego na postawy wobec grupy obcej oraz o relacje między różnymi rodzajami zagrożenia międzygrupowego, przewidywanymi przez zintegrowaną teorię zagrożenia (Stephan, Stephan, 2000). W tym celu przeprowadziliśmy podłużne badanie wśród studentów warszawskich uczelni, którzy wyjechali na stypendium w ramach programu Erasmus do krajów Europy Zachodniej o znaczącej mniejszości muzułmańskiej ($N = 77$). W czasie pobytu na stypendium studenci istotnie częściej doświadczali kontaktu międzygrupowego. Wyniki badania potwierdziły wpływ kontaktu na redukcję dystansu społecznego wobec muzułmanów. Nawiązanie znajomości z osobami wyznającymi islam przyczyniało się do redukcji lęku międzygrupowego. Wiązało się to z obniżeniem odczuwanego ze strony muzułmanów zagrożenia symbolicznego, co z kolei wpływało na zmniejszenie dystansu społecznego wobec muzułmanów. Taki wzór relacji lęku międzygrupowego i zagrożenia symbolicznego potwierdził hipotezę Eysencka (2000) dotyczącą wpływu odczuwania lęku na zniekształcenia poznawcze.

Słowa kluczowe: *hipoteza kontaktu, lęk międzygrupowy, dystans społeczny, zagrożenie symboliczne, muzułmanie*

Kontakt międzygrupowy

Od początku badań nad stereotypizacją i uprzedzeniami psychologowie poszukiwali odpowiedzi na pytanie, jak można je zredukować i w jaki sposób sprawić, aby nie wywierały negatywnego wpływu na relacje społeczne. Jedną z pierwszych i do dziś najważniejszych odpowiedzi jest *hipoteza kontaktu*. Jej najpełniejszą, zawierającą warunki skuteczności wersję, która zdobyła poparcie i zainteresowanie środowiska badaczy, sformułował w 1954 roku Gordon Allport. Hipoteza zakłada, że kontakt z grupą obcą powinien prowadzić do poprawy postaw wobec

niej, jednak aby był efektywny, powinien spełniać kilka kryteriów: (1) powinien opierać się na kooperacji; (2) podczas kontaktu uczestnicy powinni mieć równy status, nawet jeśli w rzeczywistości zajmują bardzo różne pozycje w społecznej hierarchii; (3) kontakt powinien mieć poparcie władzy, autorytetu lub zwyczajów i (4) powinien być zindywidualizowany, tj. umożliwiać rzeczywiste poznanie się uczestników.

Hipoteza kontaktu była testowana w ogromnej liczbie badań. Ich podsumowaniem, próbującym konkluzywnie odpowiedzieć na pytanie, czy kontakt międzygrupowy może faktycznie być skutecznym narzędziem redukcji uprzedzeń, jest opublikowana w 2006 roku przez Pettigrew i Tropp metaanaliza 515 badań, obejmujących w sumie 713 prób i ponad 250 tysięcy uczestników z 38 państw. Wykazała ona istotny statystycznie negatywny związek kontaktu międzygrupowego i uprzedzeń. W 94% badanych prób zaobserwowane zależności odpowiadały tym przewidywanym przez teorię, tj. kontakt międzygrupowy wpływał na obniżenie uprzedzeń. Mimo że ze statystycznego punktu widzenia efekt ten nie był

Anna Stefaniak, Wydział Psychologii, Uniwersytet Warszawski,
ul. Stawki 5/7; 00-183 Warszawa,
e-mail: astefaniak@psych.uw.edu.pl

Michał Bilewicz, Wydział Psychologii i Instytut Studiów Społecznych im. Roberta B. Zajonca, Uniwersytet Warszawski,
ul. Stawki 5/7; 00-183 Warszawa,
e-mail: bilewicz@psych.uw.edu.pl

Korespondencję w sprawie artykułu prosimy kierować na adres:
astefaniak@psych.uw.edu.pl

Badania były dofinansowane ze środków publicznych na naukę oraz grantu MNiSW Iuventus Plus.

bardzo silny ($r = -0,21$), jego wagę podnosi fakt, iż dla bardziej rygorystycznych badań, tj. dla eksperymentów, w porównaniu z badaniami quasi-eksperymentalnymi i korelacyjnymi oraz dla kontaktu spełniającego warunki określone przez Allporta (1954), stwierdzony związek kontaktu z postawami był silniejszy. Autorzy metaanalizy znaleźli również potwierdzenie dla szerokiej generalizacji efektów kontaktu na inne sytuacje i grupy społeczne. Jednocześnie optymalne warunki zaproponowane przez Allporta okazały się niekonieczne dla zaistnienia pozytywnych konsekwencji kontaktu międzygrupowego. Można je zatem traktować jako czynniki sprzyjające i wzmacniające efekty kontaktu, ale nie niezbędne do ich zaistnienia. Najskuteczniejszą formą kontaktu międzygrupowego, co udowodniono w licznych badaniach (Liebkind, Haaramo, Jasinskaja-Lahti, 2000; Paolini, Hewstone, Cairns, Voci, 2004; Pettigrew, 1997, 1998, 2008), są przyjaźnie z członkami grupy obcej. Kontakt pobieżny (*casual contact*) częściej bywa nieskuteczny w redukcji uprzedzeń lub jego efekty są znacznie słabsze niż kontaktu pogłębionego (Islam, Hewstone, 1993). Twórca hipotezy kontaktu twierdził nawet, że powierzchowny kontakt raczej wzmacnia stereotypy i uprzedzenia międzygrupowe, niż pozwala z nimi walczyć (Allport, 1954).

Jednym z najważniejszych mechanizmów działania kontaktu międzygrupowego jest, zgodnie z wynikami metaanalizy Pettigrew i Tropp (2006) oraz innych badaczy (Paolini i in., 2004), redukcja lęku międzygrupowego (Stephan, Stephan, 1985) czy ogólniej pojętego poczucia zagrożenia ze strony grupy obcej (Stephan, Stephan, Gudykunst, 1999).

Rola lęku w kontaktach międzygrupowych

Badania nad lękiem międzygrupowym (*intergroup anxiety*) koncentrują się na kwestii odczuwania lęku i dyskomfortu, którego przyczyną jest wchodzenie w kontakt z przedstawicielami grupy obcej (Stephan, Stephan, 1985). Lęk międzygrupowy jest dobrym predyktorem negatywnych postaw międzygrupowych (Islam, Hewstone, 1993; Stephan, Renfro, Esses, Stephan, Martin, 2005; Voci, Hewstone, 2003). Ponadto Pettigrew i Tropp (2006) wykazali, że lęk międzygrupowy jest jednym z najistotniejszych mediatorów wpływu kontaktu międzygrupowego na postawy. Zgodnie z wynikami ich badań, kontakt z przedstawicielami grupy obcej sprzyja redukcji lęku, co w konsekwencji prowadzi do bardziej pozytywnych postaw wobec danej grupy.

Próby systematyzacji teorii dotyczących różnych rodzajów poczucia zagrożenia w sytuacjach międzygrupowych i ich wpływu na kształtowanie się uprzedzeń przyczyniły

się do sformułowania zintegrowanej teorii zagrożenia (*Integrated Threat Theory*; Stephan i in., 2005; Stephan i in., 1999; Stephan, Stephan, 1985, 2000; Stephan, Ybarra, Morrison, 2009). Oprócz lęku międzygrupowego zostały do niej włączone realistyczne i symboliczne zagrożenie oraz negatywne stereotypy. Zagrożenie realistyczne (*realistic threat*) nawiązuje do teorii realistycznego konfliktu międzygrupowego (Campbell, 1965, za: Neslon, 2003; Sherif, Sherif, 1953, za: Tajfel, Turner 1979). Wiąże się ono z percepcją zagrożenia ekonomicznej lub politycznej pozycji grupy bądź jej materialnego, a nawet fizycznego dobrostanu. Zagrożenie symboliczne odnosi się do międzygrupowych różnic w wyznawanych wartościach, wierzeniach, postawach, zasadach moralnych i do postrzegania grupy obcej jako zagrażającej w tych obszarach grupie własnej. Negatywne stereotypy grupy obcej mogą się przyczyniać do wzrostu lęku międzygrupowego poprzez wpływ na oczekiwania negatywnego, nieprzyjemnego, niekomfortowego kontaktu z jej przedstawicielami (Stephan i in., 1999; Stephan, Stephan, 2000).

Relacje między różnymi rodzajami zagrożenia wciąż są kwestią otwartą, choć są podejmowane próby ich poznania. Zgodnie z założeniami oryginalnej teorii, różne rodzaje zagrożenia miały wpływać na postawy międzygrupowe niezależnie. W swoich badaniach Stephan, Stephan, Deittrakis, Yamada i Clason (2000) analizowali cztery rodzaje zagrożenia międzygrupowego, wywiedzione ze zintegrowanej teorii zagrożenia jako niezależne mediatory wpływu negatywnego kontaktu międzygrupowego na postawy kobiet wobec mężczyzn. Wyniki badań potwierdziły niezależny wpływ lęku międzygrupowego i zagrożenia symbolicznego na postawy. Jednocześnie, co sami autorzy uznają za zastanawiające, zagrożenie realistyczne w ogóle nie wpływało na postawy, a wpływ posiadania negatywnych stereotypów mężczyzn okazał się istotny dla postaw kobiet tylko w jednej z przebadanych prób.

W opublikowanej niedawno metaanalizie badań nad zagrożeniem międzygrupowym Riek, Mania i Gaertner (2006) wykazali istnienie istotnego związku o umiarkowanej sile (od $r = 0,21$ do $r = 0,46$) między percepcją różnych rodzajów zagrożenia a postawami międzygrupowymi. W dyskusji badań autorzy sugerowali, że o ile w badaniach nad zagrożeniem międzygrupowym na ogół przyjmuje się założenie, że wszystkie rodzaje zagrożenia działają równolegle, o tyle kwestia ta wymaga zbadania. Autorzy sugerowali, że lęk międzygrupowy jest odczuwany na bardziej indywidualnym poziomie (tj. jednostki czują lęk na myśl o zetknięciu się z przedstawicielami grupy obcej) niż inne rodzaje zagrożenia. To z kolei może wiązać się z potencjalnie odmiennym niż wynikałoby ze zintegrowanej teorii zagrożenia umiejscowieniem lęku

międzygrupowego w sekwencji przyczynowej „percepcja zagrożenia – negatywne postawy międzygrupowe”. Riek i współpracownicy (2006) sądzą, że odczuwanie lęku międzygrupowego może być skutkiem innych rodzajów zagrożenia i mediować ich wpływ na postawy.

Z drugiej strony, badania nad wpływem lęku na zniekształcenia poznawcze (Eysenck, 2000) wskazują, że odczuwanie lęku sprzyja zwracaniu nadmiernej uwagi na zagrażające elementy otoczenia, interpretowaniu niejednoznacznych bodźców jako niebezpiecznych oraz lepszemu pamiętaniu elementów zagrażających niż niezagrażających. To podejście znalazło potwierdzenie w odniesieniu do stosunków międzygrupowych. W badaniu nad stosunkiem studentów uniwersytetu do osób bezdomnych Van Zomeren, Fischer i Spears (2007) wykazali, że wysoki poziom lęku międzygrupowego wśród osób badanych wiązał się z istotnie wyższymi ocenami zagrożenia ze strony bezdomnych (badanie 2).

Międzynarodowa wymiana studencka jako pole badań

Większość badań nad wpływem kontaktu międzygrupowego na uprzedzenia analizuje stosunki między mieszkańcami tego samego kraju, będącymi członkami grup większościowych i mniejszościowych, wyodrębnionych na podstawie pochodzenia etnicznego lub rasy (Pettigrew, Tropp, 2006). Jedną z alternatyw dla tradycyjnych badań jest prowadzenie analiz wśród osób, które tylko czasowo przeprowadzają się do innego państwa. Przykładem takiej sytuacji może być udział w wymianie studenckiej, pozwalający precyzyjnie określić początek i koniec kontaktu i dający tym samym możliwość oceny jego efektów w podłużnym schemacie badawczym.

W latach 90. Stangor, Jonas, Stroebe i Hewstone (1998) wykazali, że studenci amerykańscy, którzy wyjechali na stypendium do Wielkiej Brytanii lub Niemiec, stali się bardziej negatywnie nastawieni do mieszkańców tych państw, co autorzy tłumaczyli efektem wysokich i być może nie do końca realistycznych oczekiwań studentów przed wyjazdem. Olga Visbal (2010) wykazała, że Kolumbijczycy, którzy wyjechali na stypendium do Niemiec, byli po powrocie bardziej pozytywnie nastawieni do Niemców i mieli mniej negatywne stereotypy tego narodu. W Polsce badania nad wpływem polsko-izraelskiej wymiany studentów na postawy międzygrupowe prowadziła Magdalena Kuleta-Hulboj (2009). Z jej badań wynika, że udział w wymianie wpływa na obniżanie się uprzedzeń, zmianę negatywnych stereotypów i pogłębienie wzajemnej wiedzy wśród młodych Polaków i Izraelczyków. Badania prowadzone na grupach licealistów dowiodły, że to intensywność kontaktu

międzygrupowego odpowiada zarówno za zmieniające się postawy Żydów wobec Polaków, jak i Polaków wobec Żydów (Bilewicz, 2006).

Rola międzynarodowej wymiany młodzieży w Europie wzrasta. Prowadzony od 1987 roku przez Komisję Europejską program Erasmus obejmuje coraz więcej uczelni i coraz więcej studentów. Polska została włączona do programu jeszcze pod koniec lat dziewięćdziesiątych i w ciągu 11 lat liczba polskich studentów wyjeżdżających na stypendium w ramach programu Erasmus wzrosła dziesięciokrotnie – z 1426 w 1998 roku do 14 021 osób w roku 2009 (*Erasmus w Polsce – dane*, 2011). Brakuje jednak danych dotyczących efektywności tego programu jako narzędzia zmiany postaw młodego pokolenia Polaków, wyjeżdżających do krajów wielokulturowych – zróżnicowanych zarówno pod względem etnicznym, jak i religijnym.

Muzułmanie jako obiekt postaw negatywnych

Według raportu Pew Research Forum on Religion and Public Life (2009) w Europie mieszka około 38,1 miliona muzułmanów, co stanowi mniej więcej 5% mieszkańców kontynentu¹. O ile w Europie Środkowo-Wschodniej muzułmanie to głównie ludność rdzenna, o tyle w przypadku państw zachodnich większość z nich stanowią imigranci (w tym uchodźcy), którzy znaleźli się tam w drugiej połowie XX wieku. Największe w Europie Zachodniej grupy ludności wyznającej islam o imigranckim pochodzeniu zamieszkują Niemcy, Francję oraz Wielką Brytanię (*Pew Research Forum on Religion and Public Life*, 2009).

Obecność muzułmanów w Europie staje się coraz bardziej widoczna i coraz częściej bywa przedmiotem ożywionej debaty publicznej. Szczególnie od czasu ataków terrorystycznych w Nowym Jorku, Madrycie i Londynie islam jest coraz częściej i silniej kojarzony z terroryzmem, a muzułmanie często padają ofiarami przestępstw z nienawiści (Allen, Nielsen, 2002).

Mimo znikomej liczby muzułmanów w Polsce, ich obecność również zaczyna wzbudzać coraz gorętsze dyskusje i kontrowersje. Badania CBOS wskazują na silną niechęć Polaków wobec Arabów, będących prototypowymi przedstawicielami kategorii „muzułmanie” (CBOS 2003, 2004, 2005, 2007, 2008, 2010). Dochodzi

¹ Mimo że w pracy posługujemy się określeniami „muzułmanie” czy „wyznawcy islamu”, pragniemy podkreślić, że praktyka religijna (bądź jej brak), a także pochodzenie kulturowe i etniczne wyznawców islamu w Europie są niezwykle różnorodne i taka generalizacja jest nie do końca uprawniona. Jest ona jednakże konieczna, m.in. po to, aby możliwe było zapytanie o ogólne postawy wobec muzułmanów jako grupy wyróżniającej się w kulturze europejskiej i w wielu przypadkach napiętnowanej.

do antymuzułmańskich incydentów, jak podpalenie budowanej w Białymstoku szkoły koranicznej („Pożar szkoły koranicznej”, 2009) czy protest Stowarzyszenia Europa Przyszłości przeciwko budowie meczetu w Warszawie w 2010 r. (Meczety w Warszawie? „Nie mamy Ochoty”, 2010).

Zgodnie z naszą najlepszą wiedzą, w Polsce nie prowadzono badań psychologii stosunków międzygrupowych, dotyczących postaw wobec muzułmanów. W związku z tym, jednym z naszych celów było sprawdzenie, czy postawy wobec tej bardzo negatywnie postrzeganej grupy mogą ulec zmianie w konsekwencji wyjazdu zagranicznego do miejsca umożliwiającego zaistnienie kontaktu międzygrupowego, który w Polsce jest mało prawdopodobny.

Hipotezy badawcze

Ze względu na niewielki udział w polskim społeczeństwie i brak możliwości kontaktu, ukształtowany w dużej mierze przez media negatywny obraz islamu i muzułmanów może wywierać znaczący wpływ na postawy wobec nich (Marek, 2004; Nalborczyk, 2003). Wyjazd na zagraniczne stypendium niesie ze sobą wyjątkową możliwość wejścia w kontakt z muzułmanami i potencjał zmiany przekonań. W prezentowanym badaniu oczekiwaliśmy przede wszystkim, że wyjazd na stypendium zagraniczne przyczyni się do poprawy postaw polskich studentów wobec muzułmanów (hipoteza 1). Za wskaźnik postaw uznaliśmy poziom deklarowanego dystansu społecznego wobec tej grupy i oczekiwaliśmy poprawy postaw, wyrażającej się jego obniżeniem. Zakładaliśmy również (za: Islam, Hewsoton, 1993), że głębsza forma kontaktu (nawiązanie znajomości) będzie powodować silniejsze efekty niż kontakt powierzchowny (rozmowa z przedstawicielem grupy obcej; hipoteza 2). Ponadto oczekiwaliśmy, że postawy wobec muzułmanów będą zależne od poziomu lęku międzygrupowego przejawianego przez osoby badane oraz odczuwanego przez nie zagrożenia ze strony grupy obcej (hipoteza 3). Podążając za sugestią Riek i współpracowników (2006), uznaliśmy, że lęk międzygrupowy oraz zagrożenie realistyczne i symboliczne nie będą równoległymi predyktorami postaw wobec muzułmanów (hipoteza 4), przy czym zamierzaliśmy przeprowadzić eksplorację ich wzajemnych związków, aby porównać modele proponowane przez Riek i współpracowników (2006) oraz Van Zomerena i współpracowników (2007)

METODA

Uczestnicy i procedura

Uczestnicy badania dwukrotnie wypełniali kwestionariusz internetowy. W pierwszym pomiarze, przepro-

wadzonym jesienią 2010 roku (wrzesień – październik), udział wzięło 156 studentek i studentów warszawskich uczelni, którzy w roku akademickim 2010/11 w ramach programu Erasmus wyjeżdżali na stypendium do państw europejskich, w których osiadła znacząca mniejszość muzułmańska (Niemcy, Francja, Wielka Brytania, Holandia, Belgia). W drugim pomiarze, przeprowadzonym na przełomie marca i kwietnia 2011 roku, udział wzięło 77 osób, czyli 49% pierwotnej próby. Porównania z wykorzystaniem testu *t* dla prób niezależnych wykazały brak jakichkolwiek istotnych różnic co do mierzonych w badaniu zmiennych zależnych i niezależnych między osobami z początkowej grupy ($N = 156$), które się zdecydowały, bądź nie, na udział w drugiej części badania. Osoby te deklarowały takie samo nasilenie wyjściowego kontaktu międzygrupowego z muzułmanami, identyczne poziomy lęku międzygrupowego, zagrożenia symbolicznego i realistycznego oraz dystansu społecznego.

W omawianych niżej analizach zostały wykorzystane jedynie wyniki osób, które zdecydowały się na udział w obu częściach badania ($N = 77$; 60 kobiet i 17 mężczyzn; średnia wieku: $M = 20,64$; $SD = 1,36$). Wśród tych osób znacząca większość wyjechała do Niemiec lub Francji (odpowiednio 36 osób i 22 osoby), gdzie mniejszość muzułmańska stanowi odpowiednio 5% i 6% populacji (dane demograficzne za: Pew Research Center, 2009). Sześciu uczestników badania przebywało w Wielkiej Brytanii (3% muzułmanów), ośmiu w Holandii (6% muzułmanów), a pięciu w Belgii (3% muzułmanów).

Zmienne i ich pomiar

Wykorzystany w badaniu kwestionariusz był identyczny w obu częściach badania, z wyjątkiem pytań o nasilenie kontaktu z muzułmanami, które były dostosowane do kontekstu badania (w pierwszej części badania pytaliśmy o kontakt w Polsce, a w drugiej o kontakt podczas pobytu na stypendium).

Kontakt międzygrupowy był mierzony na dwóch poziomach: pobieżnym oraz pogłębionym. Poziom pobieżny został zoperacjonalizowany jako doświadczenie rozmowy z osobą wyznającą islam i był mierzony za pomocą pytania: „Czy (podczas pobytu na stypendium/ w czasie mieszkania w Polsce) zdarzało Ci się rozmawiać z osobami wyznającymi islam?”, postługującego się skalą odpowiedzi: *nie, nigdy; tak; rozmawiałam/-em z 1–2 takimi osobami; tak, rozmawiałam/-em z kilkoma takimi osobami; tak, rozmawiałam/-em z kilkunastoma takimi osobami; tak, rozmawiałam/-em z wieloma takimi osobami*. Kontakt pogłębiony został zoperacjonalizowany jako posiadanie znajomych wśród muzułmanów i był

mierzony za pomocą pytania: „Czy w czasie (pobytu na stypendium/mieszkania w Polsce) nawiązałaś/-eś znajomości bądź przyjaźnie z osobami wyznającymi islam?“, posługującego się dychotomiczną skalą odpowiedzi (*tak/nie*). Oba rodzaje kontaktu były wykorzystywane jako odrębne predyktory zmiany postaw, podobnie jak w analogicznych badaniach (Islam, Hewstone, 1993).

Poczucie zagrożenia ze strony muzułmanów. Skala została stworzona na podstawie charakterystyk dwóch rodzajów zagrożenia, symbolicznego i realistycznego, opisanych w zintegrowanej teorii zagrożenia (Stephan i in., 1999, 2005; Stephan, Stephan, 1985, 2000) i składała się w sumie z ośmiu pytań. Do stworzenia skali wykorzystano także specyficzne wątki i wypowiedzi, pojawiające się na stronach i forach internetowych, związanych z tematyką obecności muzułmanów w Polsce i Europie. Osoby badane zaznaczały swoje odpowiedzi na skali od 1 (*zdecydowanie się nie zgadzam*) do 5 (*zdecydowanie się zgadzam*).

Analiza czynnikowa metodą głównych składowych z rotacją Varimax ujawniła rozwiązanie dwuczynnikowe, które wyjaśniało w sumie 56% wariancji w pierwszym i 48% wariancji w drugim pomiarze. Pierwszy czynnik wyjaśniał 32% wariancji w pierwszym i 30% w drugim pomiarze i obejmował pięć pytań dotyczących szeroko pojętych różnic kulturowych między Europejczykami i muzułmanami, czyli zagrożenia symbolicznego (np. „Wyznawcy islamu nie są w stanie dostosować się do europejskiej kultury” czy „Muzułmanie wyznają zupełnie inne wartości niż Europejczycy”). Drugi czynnik wyjaśniał 24% wariancji w pierwszym i 18% w drugim pomiarze i obejmował trzy pytania, odnoszące się do zagrożenia terrorystycznego ze strony muzułmanów („Polska jest narażona na atak terrorystyczny”) oraz dążności muzułmanów do narzucenia europejskim kobietom obowiązku noszenia zasłony i odpowiadające zagrożeniu realistycznemu.

Rzetelność została obliczona osobno dla obydwu podskal. Dla skali mierzącej zagrożenie realistyczne rzetelność wyniosła $\alpha = 0,64$ w pierwszym i $\alpha = 0,56$, co może wynikać z długości skali (tylko 3 pozycje). Dla skali mierzącej zagrożenie symboliczne (5 pozycji) poziom rzetelności był satysfakcjonujący i wyniósł $\alpha = 0,76$ w pierwszym i $\alpha = 0,68$ w drugim pomiarze.

Poziom lęku międzygrupowego (*intergroup anxiety*) – mierzony był z wykorzystaniem oryginalnej, jedenasto-itemowej *Skali lęku międzygrupowego* (Stephan, Stephan, 1985) we własnym tłumaczeniu. Osoby badane były proszone o wyobrażenie sobie sytuacji, w której byłyby

jedyną Polką/jedynym Polakiem w kilkuosobowej grupie muzułmanów, z którymi miałyby/mieliby wspólnie nad czymś pracować oraz porównać tego rodzaju sytuację z sytuacją pracy z samymi Polakami. Następnie były proszone o wskazanie nasilenia jedenastu potencjalnych odczuć związanych z taką sytuacją (np. „pewny siebie”, „skrępowany” „zdenerwowany”) na skali od 1 (*znacznie mniej*) do 5 (*znacznie bardziej*). Poziom rzetelności skali był satysfakcjonujący ($\alpha = 0,71$ w pierwszym i $\alpha = 0,77$ w drugim pomiarze).

Dystans społeczny, oznaczający dążenie jednostek do unikania lub angażowania się w różne formy społecznej bliskości z przedstawicielami grup obcych (np. mieszkanie w sąsiedztwie; pracowanie w tym samym miejscu; małżeństwo członka rodziny z przedstawicielem danej grupy), był główną zmienną zależną i został zmierzony za pomocą klasycznej, składającej się z 7 pozycji *Skali dystansu społecznego* (Bogardus, 1933; Wark, Galliher, 2007). Osoby badane udzielały odpowiedzi na skali od 1 (*zdecydowanie się nie zgadzam*) do 5 (*zdecydowanie się zgadzam*). Przykładowa pozycja skali brzmiała: „Nie miałbym nic przeciwko małżeństwu członka mojej rodziny z muzułmaninem/muzułmanką”. Wyniki na skali zostały obliczone jako średnia wartość udzielanych odpowiedzi i zrekodowane w taki sposób, aby wyższym wynikom na skali odpowiadało większe nasilenie dystansu. Skala wykazała satysfakcjonujący poziom rzetelności ($\alpha = 0,83$ w pierwszym i $\alpha = 0,79$ w drugim pomiarze).

WYNIKI

Opis wyników zostanie zaprezentowany zgodnie z kolejnością weryfikowanych hipotez. Na początku przeanalizowaliśmy wartości średnie i zmiany nasilenia badanych zmiennych w czasie, następnie związki między interesującymi nas zmiennymi, a na końcu modele mediacyjne dla wpływu kontaktu na postawy wobec grupy obcej.

Wartości średnie i zmiany w czasie

W celu sprawdzenia, czy między pierwszym a drugim pomiarem nastąpiły istotne zmiany w poziomach poszczególnych mierzonych zmiennych przeprowadziliśmy serię testów *t* dla prób zależnych dla wyników na wszystkich zastosowanych skalach. Wartości średnie badanych zmiennych oraz wartości testów *t* zawiera tabela 1.

Analizy potwierdziły istotność statystyczną zmiany w preferowanym dystansie społecznym wobec muzułmanów $t(76) = 15,40$; $p < 0,001$. W drugim pomiarze (po półrocznym pobycie za granicą) osoby badane deklarowały istotnie niższy poziom dystansu społecznego wobec muzułmanów niż przed wyjazdem. Jednocześnie poziom

Tabela 1

Średnie, odchylenia standardowe oraz zmiany poziomu badanych zmiennych w czasie

	<i>M (SD) pomiar 1</i>	<i>M (SD) pomiar 2</i>	<i>t (76)</i>
Dystans społeczny	2,21 (0,73)	1,17 (0,64)	15,40***
Kontakt pobieżny	1,82 (0,94)	3,10 (1,27)	-8,50***
Kontakt pogłębiony ^a	0,21 (0,41)	0,58 (0,50)	-18,23***
Lęk międzygrupowy	3,30 (0,33)	3,31 (0,36)	-0,14
Zagrożenie symboliczne	2,76 (0,91)	2,78 (0,74)	-0,34
Zagrożenie realistyczne	2,25 (0,83)	2,11 (0,70)	1,77

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.^a Dla zmiennej kategoryjnej „kontakt pogłębiony” zastosowano zamiast testu t nieparametryczny test McNemara dla dwóch prób zależnych i zmiennych binarnych, oparty na rozkładzie χ^2 .

deklarowanego dystansu społecznego, zarówno w pierwszym ($M = 2,21$; $SD = 0,73$), jak i w drugim pomiarze ($M = 1,17$; $SD = 0,64$) znajdował się poniżej neutralnego punktu skali, wskazując na relatywnie niski poziom dystansu społecznego wobec muzułmanów wśród badanych studentów.

Istotnie zmieniło się również nasilenie kontaktu z muzułmanami na obu mierzonych poziomach. Podczas pobytu na stypendium osoby badane istotnie częściej doświadczały zarówno powierzchownego ($t(76) = -8,50$; $p < 0,001$, jak i pogłębionego kontaktu z muzułmanami ($t(76) = -5,09$; $p < 0,001$). Po pobycie za granicą 71 osób zadeklarowało, że zdarzyło im się rozmawiać z muzułmaninem, a 45 stwierdziło, że miało znajomych wyznających islam. Ponieważ zmienna kontakt pogłębiony była mierzona na skali dychotomicznej, średnia wartość skali

(w pierwszym pomiarze $M = 0,21$; $SD = 0,41$, w drugim pomiarze $M = 0,58$; $SD = 0,50$) oznacza proporcję osób, które nawiązały znajomość z wyznawcami islamu przed lub w trakcie wyjazdu. Poziomy odczuwanego lęku międzygrupowego oraz zagrożenia symbolicznego i realistycznego nie uległy zmianie pomiędzy pomiarami.

Związki między zmiennymi

Proste korelacje zmiennych uwzględnionych w badaniu w obu punktach czasu oraz średnie i odchylenia standardowe przedstawia tabela 2.

Zgodnie z naszymi oczekiwaniami, w obu pomiarach poziom dystansu społecznego był istotnie pozytywnie powiązany z poziomem lęku międzygrupowego, wyrażanego przez osoby badane, oraz odczuwanego przez nie ze strony muzułmanów zagrożenia symbolicznego

Tabela 2

Korelacje między zmiennymi uwzględnionymi w badaniu w pomiarze 1 (górną część tabeli) i w pomiarze 2 (dolną część tabeli)

	Dystans społeczny	Lęk międzygrupowy	Zagrożenie symboliczne	Zagrożenie realistyczne	Kontakt pobieżny	Kontakt pogłębiony
Dystans społeczny		0,41***	0,43***	0,32**	-0,05	-0,08
Lęk międzygrupowy	0,40***		0,35**	0,27*	-0,31**	-0,34**
Zagrożenie symboliczne	0,51***	0,27*		0,47***	0,12	0,08
Zagrożenie realistyczne	0,13	-0,01	0,18		0,03	0,04
Kontakt pobieżny	-0,19	-0,25*	0,10	-0,10		0,54***
Kontakt pogłębiony	-0,29*	-0,38**	-0,14	-0,06	0,50***	

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

i realistycznego. W pierwszym pomiarze kontakt z muzułmanami (na żadnym z dwóch badanych poziomów) nie był istotnie powiązany z dystansem społecznym wobec nich. Z dużym prawdopodobieństwem był to skutek niskiego nasilenia obu rodzajów kontaktu – niemal połowa osób badanych zadeklarowała, że nigdy nie rozmawiała z muzułmaninem, a 79%, że nie miało żadnego muzułmanina wśród znajomych. W drugim pomiarze kontakt pogłębiony z muzułmanami był negatywnie związany z dystansem społecznym wobec nich. Ponadto obie miary kontaktu były istotnie negatywnie skorelowane z poziomem lęku międzygrupowego w obu pomiarach.

Mediacja wpływu kontaktu na dystans społeczny przez lęk międzygrupowy i poczucie zagrożenia

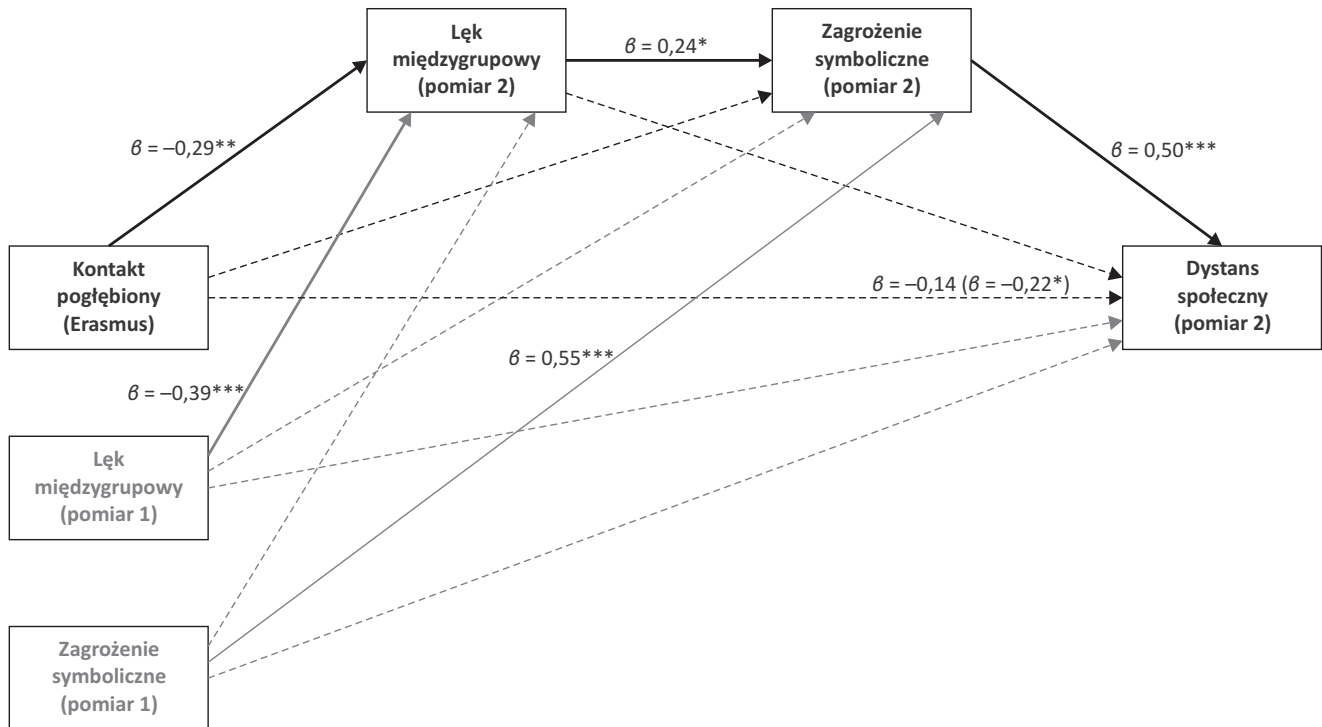
Kolejnym krokiem było sprawdzenie, czy zgodnie z wynikami Pettigrew i Tropp (2006) kontakt międzygrupowy wpływał na stosunek do grupy obcej przez redukcję lęku międzygrupowego oraz czy zgodnie z sugestią Rieka i współpracowników (2006) relacja między lękiem międzygrupowym i odczuwaniem zagrożenia ze strony grupy obcej może być sekwencyjna, tj. czy zmiany w obrębie jednej z tych zmiennych wpływają na zmiany w zakresie drugiej, a jeśli tak – to w jakiej kolejności ten wpływ zachodzi.

Aby stwierdzić, w jaki sposób kontakt o różnej głębokości wpływa na postawy międzygrupowe, przeprowadziliśmy analizy mediacji (osobno dla obydwu poziomów kontaktu) z wykorzystaniem makra Process (Hayes, 2013). Zmienną zależną w analizach był poziom dystansu społecznego w drugim pomiarze, zmienną niezależną – poziom kontaktu (tj. kontakt pobieżny lub pogłębiony), a mediatorami – lęk międzygrupowy oraz zagrożenie symboliczne w drugim pomiarze. Ponieważ zagrożenie realistyczne okazało się nieistotnym predyktorem dystansu społecznego oraz nie wykazywało żadnego pośredniego wpływu na dystans społeczny (podobnie jak miało to miejsce w badaniach Stephana i in., 2000), zostało wyłączone z omawianych analiz. W analizach kontrolowaliśmy poziom lęku międzygrupowego i zagrożenia symbolicznego przed wyjazdem na stypendium (tj. w pomiarze 1). W celu sprawdzenia, które podejście do relacji między lękiem międzygrupowym a poczuciem zagrożenia jest bardziej uzasadnione, przeprowadziliśmy analizy mediacji, w których sprawdziliśmy oba możliwe kierunki wpływu, tj. zarówno postulowaną przez Rieka i współpracowników (2006) zależność lęku międzygrupowego od poczucia zagrożenia, jak i popieraną przez Eysencka (2000) wpływ lęku międzygrupowego na percepcję zagrożenia. Model sugerowany przez Rieka nie znalazł potwierdzenia w naszych danych. Ani w przypadku kontaktu

pobieżnego, ani pogłębionego nie zachodziła mediacja wpływu poczucia zagrożenia przez lęk międzygrupowy na postawy wobec grupy obcej. Jednocześnie zależność odwrotna była istotna statystycznie, w związku z tym poniżej przedstawiamy wyniki analizy mediacji zgodnej z postulatami Eysencka.

Model mediacji wpływu kontaktu pobieżnego na postawy przez redukcję lęku międzygrupowego i poczucia zagrożenia nie wykazał żadnych istotnych efektów pośrednich. Całkowity wpływ na dystans społeczny pobieżnego kontaktu z muzułmanami na wyjeździe, przy kontroli poziomu lęku międzygrupowego i poczucia zagrożenia realistycznego (zmierzonych w pierwszym pomiarze) okazał się nieistotny ($B = -0,07$; $SE = 0,06$; $t = -1,43$; $p = 0,16$). Kontakt pobieżny nieznacznie redukował lęk międzygrupowy, a zależność ta była istotna jedynie na poziomie trendu ($B = -0,05$; $SE = 0,02$; $t = -1,74$; $p < 0,09$). Ze względu na silny związek poczucia zagrożenia symbolicznego i dystansu społecznego ($B = 0,46$; $SE = 0,10$; $t = 4,52$; $p < 0,001$) w drugim pomiarze cały model okazał się istotny $F(5, 71) = 8,82$; $p < 0,001$.

W modelu dla kontaktu pogłębionego całkowity wpływ zmiennej niezależnej (znajomi wśród muzułmanów) na dystans społeczny był marginalnie istotny ($B = -0,28$; $SE = 0,14$; $t = -1,96$; $p = 0,05$). Nawiązanie znajomości z osobami wyznającymi islam podczas pobytu na stypendium wiązało się z obniżeniem dystansu społecznego wobec nich. Związek ten uległ osłabieniu i przestał być istotny po wprowadzeniu mediatorów. Bezpośredni wpływ posiadania znajomych wśród muzułmanów na dystans społeczny w modelu mediacyjnym był nieistotny i wyniósł $B = -0,18$; $SE = 0,13$; $t = -1,36$; $p = 0,18$. Nawiązanie znajomości z muzułmanami w czasie pobytu na stypendium było negatywnie powiązane z lękiem międzygrupowym w drugim pomiarze ($B = -0,21$; $SE = 0,07$; $t = -3,84$; $p < 0,001$), ale nie wywierało wpływu na odczuwane zagrożenie symboliczne ($B = 0,01$; $SE = 0,15$; $t = 0,07$; $p = 0,95$). Lęk międzygrupowy w drugim pomiarze okazał się istotnie wpływać na odczuwane zagrożenie symboliczne ze strony muzułmanów ($B = 0,50$; $SE = 0,23$; $t = 2,20$; $p = 0,03$). Podsumowując, pogłębiony kontakt z muzułmanami istotnie obniżał lęk międzygrupowy, co wpływało na obniżenie poczucia zagrożenia ze strony muzułmanów, które z kolei wiązało się z bardziej pozytywnymi postawami ($B = -0,05$; $SE = 0,03$). Istotność pośredniego wpływu kontaktu pogłębionego na postawy wobec muzułmanów oszacowaliśmy za pomocą metody *bootstrapping* dla 1000 próbek, która wykazała, że 95-procentowy przedział ufności dla efektu pośredniego wyniósł $(-0,11; -0,01)$. Cały otrzymany model mediacyjny był istotny $R^2 = 0,38$; $F(5, 71) = 8,52$; $p < 0,001$ (rysunek 1).

Szarym kolorem zaznaczono zmienne kontrolowane. Linie przerywane oznaczają związki nieistotne statystycznie.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Rysunek 1. Szeregową mediację wielokrotną wpływu kontaktu pogłębionego z przedstawicielami grupy obcej podczas pobytu na stypendium Erasmus na postawy wobec niej przez lęk międzygrupowy i percepcję zagrożenia symbolicznego. Podano współczynniki standaryzowane. W nawiasie podano wartości przed wprowadzeniem mediatorów.

Dyskusja

Przeprowadzone analizy potwierdziły hipotezę zakładającą, że u badanych Polaków po pobycie na stypendium zmniejszy się dystans społeczny wobec muzułmanów. Analizy wykazały także, że nawiązywanie bliższego kontaktu z osobami wyznającymi islam (znajomość w odróżnieniu od przelotnej rozmowy) wywiera silniejszy wpływ na postawy niż kontakt pobieżny.

Postrzeganie muzułmanów jako wyznających odmienne wartości, niezgodne z wartościami europejskimi, wiązało się z przejawianiem większego dystansu społecznego wobec tej grupy. Jednocześnie zagrożenie realistyczne, w omawianym badaniu wiążące się głównie z zagrożeniem terrorystycznym ze strony muzułmanów, okazało się nieistotnym predyktorem postaw. Lęk międzygrupowy nie wywierał bezpośredniego wpływu na postawy. Analiza mediacji wykazała jednak, że obniżony dzięki kontaktowi międzygrupowemu lęk wpływał na postawy przez obniżenie poczucia zagrożenia symbolicznego. Uczestnicy badania, którzy zawarli podczas pobytu na stypendium znajomość z muzułmanami, odczuwali

w stosunku do nich mniejszy lęk międzygrupowy, co z kolei prowadziło do obniżenia poczucia zagrożenia symbolicznego i w konsekwencji stymulowało bardziej pozytywne postawy, wyrażające się mniejszym dystansem społecznym. Kontakt pobieżny nie wywierał żadnego wpływu na postawy.

DYSKUSJA OGÓLNA

Przeprowadzone badanie wykazało, że pobyt na stypendium zagranicznym przyczynił się do zmniejszenia dystansu społecznego odczuwanego w stosunku do muzułmanów. Wyniki odnoszące się do skuteczności kontaktu jako narzędzia promowania pozytywnych relacji międzygrupowych są jednak mniej oczywiste. Okazało się bowiem, że chociaż kontakt był istotnie negatywnie skorelowany z dystansem społecznym wobec muzułmanów, to jego wpływ był ograniczony jedynie do kontaktu pogłębionego, a zależność ta była mediowana przez obniżenie lęku międzygrupowego i poczucia zagrożenia symbolicznego. Zagrożenie realistyczne okazało się niepowiązane z postawami wobec wyznawców islamu

ani z kontaktem międzygrupowym. Ten ostatni wynik powieliła wyniki badania Stephana i współpracowników (2000), w których odczuwanie zagrożenia realistycznego ze strony mężczyzn nie było powiązane z postawami kobiet wobec nich. Podobnie, zgodnie z wynikami Islama i Hewstone'a (2003), doświadczenie pobieżnego kontaktu (w omawianym badaniu rozumianego jako rozmowa z osobą/osobami, która/które wyznaje/wyznają islam) nie powodowało żadnych zmian w postawach osób badanych.

Badanie potwierdziło rolę kontaktu międzygrupowego jako narzędzia poprawy stosunków międzygrupowych oraz rolę redukcji lęku międzygrupowego jako mechanizmu zmiany postaw. Uzyskane wyniki ujawniły ciekawą i nieprzewidywaną w oryginalnych założeniach zintegrowanej teorii zagrożenia zależność między różnymi rodzajami zagrożenia. Okazuje się, że zgodnie z założeniami Eysencka (2000) odczuwanie lęku wzmacnia percepcję zagrożenia. Innymi słowy, większe nasilenie lęku międzygrupowego wiąże się z ocenianiem grupy obcej, która wywołuje ten lęk, jako bardziej zagrażającej. Podobnie jak w badaniach nad rolą lęku międzygrupowego i percepcji zagrożenia w kształtowaniu reakcji na zachowania grupy obcej (Van Zomeren i in., 2007) stwierdziliśmy, że lęk wzmacniał oceny grupy obcej jako zagrażającej. Nasze badanie poszło jednak o krok dalej. Wykazaliśmy bowiem, że powyższa relacja między lękiem międzygrupowym a poczuciem zagrożenia wyjaśnia również wpływ działania kontaktu międzygrupowego na postawy. Osoby, które miały muzułmańskich znajomych, odczuwały mniejszy lęk wobec przedstawicieli tej grupy. Obniżenie lęku międzygrupowego sprawiło, że muzułmanie byli postrzegani jako mniej zagrażający i dopiero ta zmiana postrzegania wyznawców islamu wiązała się ze zmniejszeniem dystansu społecznego wobec tej grupy. Wynik ten stanowi istotny wkład w zrozumienie mechanizmu wpływu kontaktu międzygrupowego na międzygrupowe postawy.

Ograniczenia naszego badania wiążą się ze specyfiką wpływu wyjazdu zagranicznego na kontakt międzygrupowy oraz, w szczególności, z badaniem studentów wyjeżdżających na stypendium w ramach programu Erasmus. Osoby wyjeżdżające na dłuższy okres za granicę mogą istotnie różnić się od osób, które takich wyjazdów nie odbywają. Prawdopodobnie cechują się już wyjściowo wyższą otwartością i pewnością siebie, które podczas pobytu za granicą mogą dodatkowo stymulować różnorodność i intensywność nawiązywania nowych kontaktów społecznych. Osoby wyjeżdżające na zagraniczne stypendium mogą więc nie być reprezentatywne dla populacji ogólnej. Grupa stypendystów programu Erasmus jest dość specyficzną populacją. „Erasmusowcy” często

tworzą stosunkowo hermetyczne grupy, które wspólnie mieszkają, chodzą na zajęcia i prowadzą życie towarzyskie, co może ograniczać ich kontakty ze społeczeństwem przyjmującym. W badaniu nie kontrolowaliśmy charakteru kontaktów studentów z wyznawcami islamu. Dlatego nie możemy stwierdzić, czy spotykali się tylko z osobami w obrębie grupy stypendystów programu Erasmus, ze studentami uczelni zagranicznej, na której studiowali, czy też również z osobami spoza uniwersytetu. W przyszłych badaniach z pewnością warto będzie zwrócić większą uwagę na lepsze zdiagnozowanie rodzaju kontaktów społecznych, w jakie angażują się osoby badane. Jednocześnie warto pamiętać, że przedstawione badanie nie dotyczyło wpływu osobowości na nawiązywanie kontaktów z przedstawicielami grupy obcej, a mechanizm wpływu kontaktu na postawy wobec muzułmanów i uzyskane wyniki mogą być traktowane jako pokazujące pewien dotychczas nieznaną mechanizm ogólny (obniżenie lęku pozwala „zobaczyć” grupę obcą jako mniej zagrażającą).

Wyjazd zagraniczny jest dość nietypową sytuacją testowania hipotezy kontaktu. Wyjeżdżający doświadczają nie tylko kontaktu z grupą obcą (jak w przypadku omawianego badania), lecz także znajdują się w zupełnie nowym środowisku, z dala od tego, co im dobrze znane, co również sugeruje ostrożność przy generalizacji naszych wyników. W przyszłych badaniach warto poświęcić więcej czasu na analizę roli innych możliwych mediatorów związku między kontaktem międzygrupowym a postawami wobec mniejszości. Jedną z nich mogłaby być deprowincjonalizacja światopoglądu (Pettigrew, 1998, 2009). Zgodnie z hipotezą Pettigrew, możliwe jest, że efekty kontaktu są znacznie szersze niż tylko kształtowanie pozytywniejszych postaw wobec grupy, z którą wchodzi się w bezpośrednią interakcję. Doświadczenie czasowego odcięcia od własnej kultury może się przyczyniać do przyjęcia bardziej otwartego, mniej „prowincjonalnego” poglądu na obce grupy i kultury. Sytuacja wymiany studenckiej wydaje się idealnym czasem, podczas którego mogłoby dochodzić do deprowincjonalizacji. Mieszkanie w innym kraju, kontakt z jego mieszkańcami, doświadczanie odmiennej kultury – wszystkie te czynniki mogą sprzyjać tworzeniu się bardziej otwartego światopoglądu i w konsekwencji redukcji uprzedzeń. Takie wyjaśnienie zaobserwowanej poprawy postaw wobec muzułmanów znajduje poparcie w badaniach nad rolą zróżnicowanych doświadczeń kulturowych w stymulowaniu ograniczania stereotypowego myślenia i wzmacniania kreatywności (Goćłowska, Crisp, 2013; Pluut, Curşeu, 2013). Okazuje się bowiem, że osoby, które mają więcej doświadczeń międzykulturowych, a tego typu doświadczeniem

z pewnością jest wyjazd na zagraniczne stypendium, przejawiają elastyczniejsze, bardziej kreatywne myślenie, co z kolei może wiązać się z mniejszym poleganiem na stereotypowych reprezentacjach grup obcych.

Stwierdzony istotny i silny wpływ poczucia zagrożenia symbolicznego na przejawiany dystans społeczny może mieć związek z negatywnym medialnym obrazem muzułmanów. Są oni na ogół prezentowani w kontekście przemocy i agresji, złego traktowania kobiet czy wyznawania wartości skrajnie różnych od zachodnich (Marek, 2004; Nalborczyk, 2003), co może się znacząco przyczyniać do kształtowania stereotypów i postaw wobec tej grupy. Sytuacja czasowego wyjazdu do innego państwa, przebywania w odmiennym niż polskie społeczeństwie, mogła przyczynić się nie tyle do automatycznej poprawy postaw wobec muzułmanów ze względu na możliwość kontaktu z nimi, ile raczej do zmiany reprezentacji tej grupy. Zgodnie z teorią Moscoviciego (1981), reprezentacje społeczne to pojęcia, twierdzenia i wyjaśnienia, które są wytwarzane w toku codziennej komunikacji między ludźmi. Są społecznie ukształtowanymi i podzielanymi znaczeniami, które pozwalają ludziom interpretować i nadawać sens otaczającemu ich światu, a także stanowią swoisty kod komunikacyjny. Wydaje się prawdopodobne, że wyjazd na zagraniczne stypendium przyczynił się do zmiany obrazu muzułmanów jako grupy. Mieszkanie w kraju, gdzie mniejszość muzułmańska jest widoczna, umożliwia konfrontację z systemem znaczeń odmiennym od polskiego, a przez to może się przyczynić do osłabienia obrazu muzułmanów jako zagrażających i w konsekwencji do budowania pozytywniejszych postaw wobec nich. Oczywiście te daleko idące interpretacje wymagają weryfikacji empirycznej.

LITERATURA CYTOWANA

- Allen, C., Nielsen, J. (2002). *Islamophobia in the EU after 11 September 2001*. Vienna: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia. Pobrano z: http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/Synthesis-report_en.pdf.
- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Bilewicz, M. (2006). Kiedy kontakt osłabia uprzedzenia? Kategorie społeczne i temporalne jako warunki skuteczności kontaktu międzygrupowego. *Psychologia Społeczna*, 2, 63–74.
- Bogardus, E. S. (1933). A social distance scale. *Sociology and Social Research*, 17, 265–271.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2003, styczeń). *Czy Polacy lubią inne narody. Komunikat z badań*. Warszawa: CBOS.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2004, sierpień). *Obcokrajowcy w Polsce. Komunikat z badań*. Warszawa: CBOS.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2005, styczeń). *Stosunek Polaków do innych narodów. Komunikat z badań*. Warszawa: CBOS.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2008, grudzień). *Stosunek Polaków do innych narodów. Komunikat z badań*. Warszawa: CBOS.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2010, styczeń). *Stosunek Polaków do innych narodów. Komunikat z badań*. Warszawa: CBOS.
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2007, wrzesień). *Sympatia i niechęć do innych narodów. Komunikat z badań*. Warszawa: CBOS.
- Erasmus w Polsce – dane (2011, 1 czerwca). DG Edukacja i kultura. Program „Uczenie się przez całe życie” Erasmus. Pobrano z: <http://www.erasmus.org.pl/index.php/-ida/54/>.
- Eysenck, M. W. (2000). Anxiety, cognitive biases, and beliefs. W: N. H. Frijda, A. S. R. Manstead, S. Bem (red.), *Emotions and beliefs: How feelings influence thoughts* (s. 171–184). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Gołowska, M. A., Crisp, R. J. (2013). On counter-stereotypes and creative cognition: When interventions for reducing prejudice can boost divergent thinking. *Thinking Skills and Creativity*, 8, 72–79.
- Hayes, A. F. (2013). *An introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: Guilford Press.
- Islam, M. R., Hewstone, M. (1993). Dimensions of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived out-group variability and out-group attitude: An integrative model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, 700–710.
- Kuleta-Hulboj, M. (2009). *Pamięć – edukacja – dialog. Studium przypadku polsko-izraelskiej wymiany młodzieży*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Liebkind, K., Haaramo, J., Jasinskaja-Lahti, I. (2000). Effects of contact and personality on intergroup attitudes of different professionals. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 10, 171–181.
- Marek, A. (2004). Obraz islamu i Arabów w wybranych tytułach opiniotwórczej pracy polskiej w 2001 r. *Bliski Wschód. Społeczeństwa – Polityka – Tradycje*, 1, 129–146.
- Meczet w Warszawie? „Nie mamy Ochoty” (2010, 27 marca). *Newsweek.pl*. Pobrano z: <http://www.newsweek.pl/artykuly/sekcje/spoleczenstwo/meczet-w-warszawie-%E2%80%9EEnie-mamy-ochoty%E2%80%9D,55833,1>.
- Moscovici, S. (1981). On social representations. W: J. P. Forgas (red.), *Social cognition: Perspectives on everyday understanding* (s. 181–209). London: Academic Press.
- Nalborczyk, A. S. (2003). The image of Islam and Muslims in the Polish mass media before and after 11 September 2001. *Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften*, 15. Pobrano z: http://www.inst.at/trans/15Nr/01_4/nalborczyk|15.htm.
- Nelson, T. D. (2003). *Psychologia uprzedzeń* (przeł. A. Nowak). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Paolini, S., Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A. (2004). Effects of direct and indirect cross-group friendships on judgements of catholics and protestants in Northern Ireland: The mediating

- role of anxiety-reduction mechanism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 770–786.
- Pettigrew, T. F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 173–185.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65–85.
- Pettigrew, T. (2008). Future directions for contact theory and research. *International Journal of Intercultural Relations*, 32, 187–199.
- Pettigrew, T. F. (2009). Secondary transfer effect on contact. Do intergroup contact effects spread to noncontacted outgroups? *Social Psychology*, 40, 55–65.
- Pettigrew, T. F., Tropp, L. (2006). A meta-analytic test of Intergroup Contact Theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751–783.
- Pew Research Forum on Religion and Public Life (2009, wrzesień). *Mapping the global Muslim population. A Report on the size and distribution of the world's Muslim population*. Pobrano z: <http://pewforum.org/uploadedfiles/Topics/Demographics/Muslimpopulation.pdf>.
- Pluut, H., Curşeu, P. L. (2013). The role of diversity of life experiences in fostering collaborative creativity in demographically diverse student groups. *Thinking Skills and Creativity*, 9, 16–23.
- Pożar szkoły koranicznej (2009, 27 listopada). *Gazeta.pl Białystok*. Pobrano z: http://bialystok.gazeta.pl/bialystok/1,84879,7302852,Pozar_szkoly_koranicznej.html.
- Riek, B. M., Mania, E. W., Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and out group attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 336–353.
- Stangor, C., Jonas, K., Stroebe, W., Hewstone, M. (1998). Influence of student exchange on national stereotypes, attitudes and perceived group variability. *European Journal of Social Psychology*, 26, 663–675.
- Stephan, W. G., Renfro, L. C., Esses, V. M., Stephan, C. W., Martin, T. (2005). The effects of feeling threatened on attitudes toward immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 1–19.
- Stephan, W. G., Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues*, 41, 157–175.
- Stephan, W. G., Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. W: S. Oskamp (red.), *Reducing prejudice and discrimination* (s. 23–47). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Association.
- Stephan, C. W., Stephan, W. G., Demitrikis, K. M., Yamada, A. M., Clason, D. L. (2000). Women's attitudes toward men. *Psychology of Women Quarterly*, 24, 63–73.
- Stephan, W. G., Stephan, C. W., Gudykunst, W. B. (1999). Anxiety in intergroup relations: A comparison of anxiety/uncertainty management theory and integrated threat theory. *International Journal of Intercultural Relations*, 23, 613–628.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., Morrison, K. R. (2009). Intergroup threat theory. W: T. Nelson (red.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination* (s. 43–59). New York: Psychology Press.
- Tajfel, H., Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. W: W. Austin, S. Worchel (red.), *The social psychology of intergroup relations* (s. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Van Zomeren, M., Fischer, A. H., Spears, R. (2007). Testing the limits of tolerance: How intergroup anxiety amplifies negative and offensive responses to out-group-initiated contact. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33, 1686–1699.
- Visbal, O. (2010). *The erosion of stereotypes through intercultural exchange programmes: Testing Pettigrew's contact theory* (praca doktorska, Universität Hamburg). Pobrano z: http://ediss.sub.uni-hamburg.de/volltexte/2011/4994/pdf/Dissertation_Olga_Visbal.pdf.
- Voci, A., Hewstone, M. (2003). Intergroup contact and prejudice toward immigrants in Italy: The mediational role of anxiety and the moderational role of group salience. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6, 37–54.
- Wark, C., Galliher, J. F. (2007). Emory Bogardus and the origins of the Social Distance Scale. *American Sociologist*, 38, 383–395.

Changes in attitudes as a result of participation in a student exchange program: The role of intergroup contact and threat reduction

Anna Stefaniak¹, Michał Bilewicz²

¹ *University of Warsaw, Faculty of Psychology*

² *University of Warsaw, Faculty of Psychology and Robert Zajonc Institute of Social Studies*

ABSTRACT

The main aims of this study were to explore the ways in which intergroup contact influences attitudes towards outgroups and to elucidate possible interrelations between different kinds of intergroup threat as posited by the Integrated Threat Theory (Stephan & Stephan, 2000). To this effect we carried out a longitudinal study among Polish university students who participated in the international student exchange program Erasmus (N = 77) and spent a limited period of time in the Western European countries with significant Muslim minorities. The students displayed a significant increase in intergroup contact and their attitudes towards Muslims improved significantly. Experiencing intergroup contact led to lower intergroup anxiety, which in turn reduced perceptions of symbolic threat thus leading to more positive intergroup attitudes. This result corroborates Eysenck's work on the relation between intergroup anxiety and cognitive biases (2000).

Keywords: *contact hypothesis, intergroup anxiety, social distance, symbolic threat, Muslims*

Złożono: 26.07.2013

Złożono poprawiony tekst: 1.10.2013/ 31.10.2013

Zaakceptowano do druku: 6.11.2013